

APIE KŪRINIŲ IR AUTORIŲ

„Satyrikonas“ – vienas įdomiausių romėnų literatūros kūrinių. Iki mūsų dienų, deja, išliko tik tai jo fragmentai, iš kurių sunku spręsti apie šio originalaus veikalo, dažniausiai vadinamo romanu, visumą. „Satyrikono“ sukūrimo laikas ir autorius nėra tiksliai žinomi. Labiausiai argumentuota nuomonė, kad romanas sukurtas I a. viduryje, maždaug imperatoriaus Nerono valdymo laikais (54–68 m.): romane figūruoja kai kurie tuo metu žymūs žmonės, tokie kaip imperatoriaus Kaligulos laikų (37–41 m.) aktorius Apeletas, garsus Nerono laikų kitarodas Menekratas; čia pateikiamas anekdotas apie nedūžtamą stiklą, paplitęs Tiberijaus valdymo metu (14–37 m.); autorius parodijuoja Nerono laikų poezijos kūrinius – Lukano poemą apie pilietinį karą ir Nerono – apie Trojos išgriovimą; parodoma Egipto įtaka (tarp Trimalchiono vergų daug egiptiečių; statulos, vaizduojančios žmogaus skeletą, atnešimas į puotą – tai egiptiečių paprotys ir kt.), o romėnai ypač pradėjo domėtis Egiptu valdant Augustui (27 m. pr. Kr.–14 m.).

„Satyrikono“ autorius kūrinio rankraščiuose ir įvairiose antikinių autorių citatose vadinamas Petronijum Arbitru arba stačiai Arbitru. Ir kaip tik Tacitas dėl 65 m. susekto sąmokslu prieš Neroną mini kažkokį aristokratą Gajų Petronijų (Analai, XVI, 17–19), kuris taip pat žuvo 66 m., apkaltintas dalyvavimu sąmokslu. Pasak Tacito, Petronijus buvo išsilavinęs žmogus, mokėjęs naudotis gyvenimo malonumais. „Būda-

mas Bitinijos prokonsulu, o vėliau konsulu, jis pasirodė esąs energingas ir susidorojęs su reikalais. Paskui /.../ jis buvo priimtas į Nerono artimiausių draugų ratelį kaip estetinio skonio arbitras, ir Neronas, paskendęs prabangoje, tik tokius malonumus laikydavo estetiškais ir rafinuotais, kuriems būdavo pritaręs Petronijus.“ Toliau pasakojama, kaip Petronijus buvo įskųstas, neva dalyvavęs Pizono sąmoksle, ir nusižudė. Paskutines gyvenimo valandas jis praleidęs epikūriškai ramiai, puotaudamas su draugais, klausydamasis eilėraščių. Prieš mirtį „jis surašė visas Nerono paleistuvystes /.../ ir užantspaudavęs nusiuntė imperatoriui“.

Tacito tekste du dalykai yra svarbūs – Petronijaus pravadė Arbitras ir istoriko minimas Petronijaus palaidumas, pasireiškiantis darbais ir žodžiais, kurį Tacitas vadina paprastumu, atvirumu (lot. *simplicitas*). „Satyrikonas“ kaip tik yra tokio paprastumo ir atvirumo pavyzdys – tokią kūrinio ypatybę mes šiandien vadintume natūralizmu. Pagrindinio veikėjo Enkolpijaus lūpomis autorius net stengiasi apginti savo atvirumą eilėraščiu (CXXXII), teisindamas veikalą prieš moralistų užsipuolimus.

Bet kodėl Tacitas nemini, kad Petronijus parašė didelį kūrinį? Kai kas mano, kad istorikas, sakydamas, jog Petronijus mirties valandą aprašęs Nerono nedorybes, turėjo galvoje mums išlikusį romaną. Tačiau romano neįmanoma parašyti per tokį trumpą laiką. Galbūt Tacitas nevadina Petronijaus rašytoju tik dėl to, kad jo veikalas buvo romanas, o tais laikais tai buvo žemosios, liaudžiai skirtos literatūros žanras.

„Satyrikonas“ savo siužetu panašus į nuotykių romaną. Pagrindinis herojus jaunuolis Enkolpijus su draugu Askiltu ir berniuku Gitonu keliauja po Italijos provincijas ir patiria visokiausių nuotykių. Paaiškėja, kad Enkolpijus padarė daugybę nusikaltimų: apiplėšė vilą, nužudė žmogų, suvedžiojo ne vieną moterį, net buvo gladiatorium. Mums išlikusioje ro-

mano dalyje iš pradžių veiksmas vyksta nežinomame Kampanijos graikų pajūrio mieste, vėliau Askiltą pakeičia toks pat nedorėlis poetas Eumolpas. Herojai keliauja jūra, laivas sudūžta, visi trys valkatos atvyksta į Krotoną ir čia apgaudinėja vietinius gyventojus. Nei romano pradžios, nei pabaigos neturime. Iš kai kurių jo fragmentų paaiškėja, kad herojai buvo Masilijoje, Egipte ir gal dar kitose vietovėse. Šis kūrinys – graikų romano parodija. Graikų romano turinį sudarydavo jaunuolio ir jaunuolės meilė, kuriai kelią pastoja įvairios kliūtytys. Abu įsimylėjęliai idealizuojami, vaizduojami nepaprastai gražūs, dori, ištikimi. Tuo tarpu Petronijaus herojai – ištverkėliai, persekiojami vaisingumo dievo Priapo rūstybės, jų meilės aistros ir kovos tarp varžovų parodytos komiškai, jų nedori nuotykių, visados laimingai pasibaigia, yra kandi traagiškų graikų romano nuotykių parodija.

Petronijaus veikale rasime ne tik romano, bet ir kitų žanrų elementų. Prozos kataliojimas su poezija – vadinamosios menipinės satyros ypatybė. „Satyrikonas“ – greičiau jos parodija: mat menipinė satyra buvo moralizuojamo pobūdžio, o Petronijaus kūrinys stačiai niekinama tų laikų moralė.

Petronijaus kūrinio veikėjai – Romos provincijos miestų gyventojai, nemokyti žmonės, dažniausiai atleistiniai vergai, kalbantys paprasta liaudies kalba. Tuo „Satyrikonas“ primena liaudies kūrybos žanrus – mimą ir atelaną. Kai kurie epizodiniai pasakojimai, pvz., apie vilkolakį, atspindi Italijos provincijos liaudies pasakojimus. Kiti pasakojimai paimti iš graikų liaudies kūrybos (pvz., pasakojimas apie Efeso matroną).

Panaudojęs įvairių literatūros žanrų elementus Petronijus sukūrė labai savitą veikalą, kuriame satyriškai piešiamas skirtingų Romos socialinių sluoksnių gyvenimo paveikslas. Skaitydami „Satyrikoną“ susidarome įspūdį, kad autorius šaiposi iš visko be išimties. Jis puola Romos aristokratus ir jų gobšumą, parsidavėliškumą – jo nuomone, senatoriai gal-

voja tik apie pinigus, net dievus stengiasi papirkti; raiteliai skelbia teismo sprendimus, nežiūrėdami teisybės (kiekviena byla – piniginis sandėris); draugystė, ištikimybė – tik tušti žodžiai. Turtų troškimas valdo visus luomus, visą imperijos visuomenę. Aštriausias satyros strėlės Petronijus nukreipia į atleistinius vergus, ypač praturtėjusius. Jo ryškiausi veikėjai yra turtuolis atleistinis vergas Trimalchionas ir jo draugai, tokie pat atleistiniai. Be visiems imperijos žmonėms būdingų ydų – turtų troškimo, moralinio smukimo, – atleistiniams autorius priskiria dar nemokšišumą ir neišsiauklėjimą. Antai Trimalchionas vaidina garbingą, beveik aukštuomenės žmogų, tačiau jis nemoka elgtis, šiurkščiai juokauja, netaktiškas, prietaringas; norėdamas pasididžiuoti literatūros žiniomis, jis Hanibalą nukelia į Trojos karo laikus, Kasandrą sumaišo su Medėja ir t. t. Neturėdamas supratimo apie muziką, dainuoja madingas Menekrato daineles; jo rūmų sienas puošia neskoningi paveikslai, jo puotos pokštai storžieviški (pvz., juokas su tariamai neišdaryta kiaule). Jis turi net tris bibliotekas, bet pats neapsiskaitęs, nemėgsta filosofų. Autorius parodo, kad Trimalchionas savo dvasia ir toliau liko vergas, kad visos pastangos pasidaryti garbingu laisvu žmogumi nuėjo veltui. Kaip satyrikas, Petronijus labai sutirština spalvas, šaržuoja veikėjų paveikslus. Trimalchiono turtingumas nežmoniškai perdėtas – jo rankose jau beveik visa Pietų Italija. Jo puotos prašmatnumas iškeltas beveik iki fantastiškumo, bet pro tas hiperboles mes pamatome visai realų tų laikų žmogų su jo blogomis ir geromis savybėmis, jo nepalaužiamu optimizmu, taip kontrastuojančiu išsigimusios aukštuomenės beviltiškumui, gyvenimo beprasmiškumui.

Petronijus kritikuoja savo laikų visuomenę kaip senovinių pažiūrų aristokratas, nepakenčiąs vykstančių pasikeitimų. Tuo metu Romos imperijoje nepastebimai vyko vergvaldinės visuomenės palaiptis irimas: senoji Romos – iš dalies ir pro-

vincijų – aukštuomenė sparčiai nyko arba buvo imperatorių naikinama, kadangi ji paprastai būdavo opozicijoje. Senujų aristokratų vietą užimdavo nauji, neseniai praturtėję žmonės, kilę iš liaudies, o dažniausiai atleistiniai vergai. Tą procesą Petronijus pavaizdavo labai pesimistiškai: romėnai išsigimė, jų moralė smuko, kultūrinis gyvenimas merdi, kūrybinės jėgos išseko. Autorius neranda nė vieno gero poeto – tarp graikų jis pripažįsta tik Homerą ir lyrikus, o tarp romėnų – Vergilijų ir Horacijų. „Satyrikone“ vaizduojamas nevykėlis poetas Eumolpas skaito dvi ilgas poetas. Poema apie pilietinį karą – tai Lukano „Farsalijų“, o kartu ir visos anų laikų epinės poezijos parodija. Poema apie Trojos išgriovimą Petronijus turbūt siekė pasišaipyti iš Nerono poetinių bandymų. Be poezijos, rašytojas išjuokia ir to meto retoriką, visus menus, ypač daile, įvairius prietarus ir tariamą religiją.

Kritikuodamas Petronijus pasirinko savitą literatūrinį metodą – paprastumą ir visišką atvirumą. Tai leido autoriui demaskuoti visuomenės veidmainiavimą dorovės, religijos srityje, neužgaunant skaitytojo, neįkyrint savo komentarais, nemoralizuojant. „Satyrikone“ Juvenalio ir Tacito demaskavimo jėga vykusiai sujungiamo su grakščiu Marcialio ir Horacijaus sąmoju. Taiklus humoras tartum pridengia autoriaus pesimizmą. Užtat romano situacijos, herojų paveikslai palieka neišdildomą įspūdį. Petronijaus prasti žmoneliai kalba kasdieniška, kartais grubia lotynų liaudies kalba, nemėgsta šalutinių sakinių, nesilaiko griežtų gramatikos taisyklių, vartoja liaudyje paplitusius posakius, priežodžius, palyginimus („šlapias kaip pelė“, „ugnis, ne žmogus“ ir kt.). Šitokios gyvos kalbos niekur kitur nerasime visoje mums išlikusioje romėnų literatūroje. Pagrindiniai romano personažai – mokyti žmonės, užtat ir jų kalbą kitokia. Romano stilius tuose epizoduose įmantrus, primenąs kitų to laiko rašytojų stilių, kartais nenatūralus. Čia jau nevengiama įvairių retorinių priemonių,

sparnuotų žodžių. Ypač eilėraščių kalba nutolusi nuo kasdienės kalbos, posakių įmantrumu jie nenusileidžia kitų to laikotarpio poetų kūriniams.

Petronijaus veikalas antikoje buvo noriai skaitomas, bet, matyt, laikomas žemųjų literatūros žanrų kūrinium. Jau antikos pabaigoje pradėtos perrašinėti pavienės „Satyrikono“ ištraukos – jos ir išliko, duodamos pradžią ištisai panašių kūrinių serijai naujaisiais laikais, nepraradamos meninės vertės ir šiandien. Jos įdomios šiuolaikiniam skaitytojui ryškiu senovės Romos visuomenės buities ir papročių paveikslu, charakteringais personažais, šmaikščiu humoru ir spalvinga kalba.

Jonas Dumčius

SATYRIKONAS